

14. Ovaj kratak pregled nije nipošto iscrpio problematiku tvorbe riječi (niti mu je to bio cilj); štoviše, nije ni dotakao sve probleme. Izvan njegova domašaja ostali su, na primjer, cijela stilistička dimenzija, performativna strana, statistički studij produktivnosti pojedinih sufiksâ i drugih tvorbenih postupaka, a da ne govorimo o dijakronijskom pristupu. Izabrane probleme ilustrirali smo na nekoliko pogodnih primjera, birajući pritom svjesno one primjere koji su jasni i ilustrativni, a ostavljajući po strani nejasne, granične i slične slučajeve, koji, dakako, čine zanimljivo područje ispitivanja za sebe. Nadamo se da smo ipak uspjeli pokazati ono što smo na početku nabacili: važnost i složenost tvorbe riječi, koja zaslužuje da stane uz bok ostalim razinama lingvističkoga proučavanje ne samo u teoriji nego i u praksi pa, prema tome, i u primjeni na području glotodidaktike.

Miho Skljarov

REČENICA KAO KOMUNIKATIVNA I FUNKCIONALNA JEDINICA

Budući da je jezik sredstvo pomoću kojeg se ljudi sporazumijevaju i budući da se jezikom prenosi neka informacija, te ono što se izriče uvijek ima neko određeno značenje, mi smo i u prethodnim člancima, a isto tako i u ovom, sav opis jezika bazirali na jezičnim jedinicama koje imaju određeno značenje i jezičnu funkciju — funkcionalnim jedinicama. Dosad smo govorili o funkcionalnim jedinicama na nivou riječi i sveze. U ovom ćemo članku dati pregled minimalnih funkcionalnih jedinica na nivou rečenice. Opis je postavljen tako da prvenstveno posluži nastavnicima stranih jezika u njihovu svakodnevnom praktičnom radu. Dan je pregled rečenica u našem jeziku, dok će upotreba tih rečenica u različitim govornim situacijama biti tema drugog članka. Riječi i sveze nazvali smo leksičkim jedinicama, tj. jezičnim jedinicama koje imenuju predmete, radnju, svojstva, koičinu itd. Rečenilca je najmanji dio govora kojim se prenosi neka obavijest. Njome se izražavaju misli i osjećanja, njom se nešto saopćava ili pita o predmetima, radnjama, svojstvima, utiscima, osjećajima itd. koji se imenuju riječima i svezama.

Rečenica nastaje aktualizacijom jezičnog materijala kojim se imenuje predmeti, radnje, svojstva itd. Kao aktualizatori služe formalni jezični elementi — predikativnost i intonacija.

Predikativnost neutralni jezični materijal koji nema vremenskih dimenzija aktualizira tako da svaki predmet stavlja u određeno stanje koje je vremenski određeno ili naziva samo stanje, također vremenski određeno.

Gvozdev kaže: Predikativnost je »neophodna i specifična oznaka rečenice; ona pokazuje što se tvrdi ili odriče u rečenici, ona ustanovljuje kako se ono što se saopćuje odnosi prema stvarnosti«. ¹ Galkina-Fedoruk smatra da je pre-

¹ Simeon R. Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva II, str. 142.

dikativnost »modalna potvrda ili negacija sveze subjekta s oznakama koje se izražavaju predikatom«.² Za Ahmanovu je predikativnost »izraz odnosa između sadržaja i iskaza stvarnosti kao osnova rečenice«.³ I dalje: predikacija je »povezivanje danoga sadržaja danog predmeta mišljenja sa stvarnosti koja se ostvaruje u rečenici. Predikacija izražava zavisnost dvaju članova s obaveznom svezom vremena i načina«.⁴ Kategorijom vremena govor se povezuje sa svojim sadržajem, a kategorijom načina — s ciljem kojemu je namijenjen« (Reformat-skij).⁵

Kao što se iz iznesenih definicija vidi, predikativnost se definira suviše općenito, neodređeno, ili se veže uz kategoriju vremena i modalnosti. Mi predikativnost tretiramo kao aktualizaciju u odnosu prema stanju (glagolskom) i vremenu (glagolskom).

Kako se kategorije stanja i vremena izražavaju prvenstveno glagolskim oblicima, glagol smatramo osnovnim sredstvom za izražavanje kategorije predikativnosti, pa, prema tome, i osnovnim elementom rečenične strukture.

Stanje nekog predmeta ili lica ili samo stanje kao takvo izražava se različitim glagolskim oblicima — aktivnim, pasivnim ili medijalnim. Prema tome, glagol koji označava neko stanje nalazi se u aktivu, pasivu ili u mediju.

Aktivni (radni) glagolski oblici označavaju da lice ili predmet (agens ili instrument) vrši neku radnju.

Pasivni (trpni) glagolski oblici označavaju da se radnja vrši nad predmetom ili licem.

Medijalni (neutralni) glagolski oblici označavaju samo glagolsko stanje ne ukazujući istovremeno na aktivnost ili pasivnost lica (ili predmeta) na koji se stanje odnosi, jer se aktivnost ili pasivnost kao takva ne zamišlja, ne postoji. Medijalni oblici ukazuju na postojanje ili nepostojanje, karakteristiku predmeta ili pojave.

Odnos aktivnih i pasivnih glagolskih oblika u suvremenim jezicima različit je, a to se najbolje vidi iz priloženih tablica. Neprelazni glagoli nemaju pasivnih oblika, pa i kod prelaznih glagola broj aktivnih oblika veći je od pasivnih. Svi suvremeni jezici nisu sačuvali posebne oblike kojima se izražava medijalno stanje. U našem jeziku ono se izražava bezličnim ili bezlično upotrebljenim aktivnim glagolskim oblicima (vidi tablice): Zahladilo je. Oblači se. Kosa se sjaji.

Vremenski je jezični materijal aktualiziran ako se ukazuje da li se radnja odvija u sadašnjosti, u prošlosti ili u budućnosti. Vremensku aktualizaciju sposobni su vršiti u aktivu i pasivu samo finitni glagolski oblici (prezent, aorist, imperfekt, preterit, perfekt, pluskvamperfekt, futur, futur II, futur perfekta, futur u prošlosti).

Prema tome, aktualiziranjem jezičnog materijala ukazuje se stanje u odnosu prema predmetu koji može biti vršilac radnje ili objekt vršenja radnje, kao i prema samom vremenu vršenja radnje. Aktualizaciju jezičnog materijala u odnosu prema određenom stanju i vremenu nazivamo predikacijom. Predikacija je postavljanje glagola u određeno stanje — aktiv, pasiv, medij, koje je vremenski determinirano u odnosu prema sadašnjosti, prošlosti, budućnosti, kao i prema trajanju radnje. Prema tome, predikacijom neaktualizirani jezični

² Ib.

³ Ib.

⁴ Ib. str. 138.

⁵ Ib. str. 138.

materijal determiniramo u odnosu prema stanju i vremenu i na taj način pretvaramo u jezični materijal sposoban da prenosi informaciju — u rečenicu. Predikativnost je izražena u predikativnom centru. Prema tome, svaka rečenica, ako je formalno smatramo rečenicom, mora imati predikativni centar.

Predikativni centar sastoji se od jednog ili od dva dijela. Prema tome da li se on sastoji od jednog ili od dva dijela, sve se rečenice dijele u dvije skupine — u jednodijelne i u dvodijelne rečenice. U jednodijelnim rečenicama, predikativni se centar sastoji od jednog rečeničnotvornog dijela, od jedne riječi ili sveze, ukoliko su riječ ili sveza sposobni da izraze predikativnost, ili od jedne riječi (ili sveze) i pomoćnog glagolskog oblika, koji služi kao formalni gramatički element za izražavanje predikativnosti: *Sviće. Govori se. Noć je. Zimsko veče. Tišina.*

Jednodijelne rečenice imaju samo jedan rečeničnotvorni dio, koji se zove »predikativni centar«. Tim se rečenicama obično označuju neka zbivanja i stanja u prirodi i čovjekovoj okolini, fizička i psihička stanja i osjećaji živih bića: *Sviće. Veseli me. Peče me u grlu. Postaje hladno.*

U dvodijelnim rečenicama predikativni se centar raspada na dva jednakopravna rečeničnotvorna dijela — na subjekt i predikat. Subjektom se obično naziva predmet, a predikatom se ukazuje na stanje u kojem se predmet nalazi: *Brat / čita. Zora / sviće. Noć / je topla. Čamac / je u luci.*

Odnos između subjekta i predikata je specifičan sintaksni odnos dvaju rečeničnotvornih dijelova koji tvore predikativni centar. Ako u rečenici ne postoji subjekt, u njoj ne postoji ni predikat — predikativni centar je jedini glavni dio rečenice.

Kao što je predikativni centar glavni dio rečenice, tako su i subjekt i predikat glavni dijelovi rečenice. U različitim jezicima subjekt i predikat su međusobno povezani različitim sintaksnim odnosima (sintaksnim kategorijama). Između subjekta i predikata postoji koordinativna (uzajamno uvjetovana) sintaksna veza, dok između predikata i adverbničkih oznaka, predikata i objekta postoji subordinativna (jednosmjerno zavisna) sintaksna veza, isto kao i između imenice i atributa.

Subjekt i predikat su obavezno sastavni dijelovi predikativnog centra, dok su objekt, adverbne oznake obavezni dijelovi predikativnog centra samo u onom slučaju ako skupa sa subjektom i predikatom tvore bazične rečenične modele (vidi dalje). Subjekt i predikat mogu biti izraženi riječima ili svezama koje označuju pojedine pojmove, a čiji su dijelovi međusobno povezani rekcijom, atribucijom ili adverbničkim odnosima.

Prema nekim novijim gledanjima na strukturu rečenice (Tesnière, Admoni, Brinker, Kubik)⁶ rečenica se sastoji od obaveznih i neobaveznih komponenata.

Obavezne komponente čini predikat i one komponente koje proističu iz valentnosti predikata. Valentnost je sposobnost predikata da sam ili pomoću različitih dodataka (komпоненata) prenosi određenu informaciju — da bude informativan. Predikat može imati nultu valentnost, biti jednovalentan, dvovalentan i trovalentan.⁷

Nultu valentnost ima predikat kad sam prenosi informaciju: *Sniježi. Grmi.*

Predikat je jednovalentan kad komunikativnu funkciju vrši s jednom obaveznom komponentom: *Brat spava. Brat trči. Muči me.*

Predikat je dvovalentan kad komunikativnu funkciju vrši s dvije obavezne komponente: *Bole me leđa. Brat studira medicinu.*

Predikat je trovalentan kad komunikativnu funkciju vrši s tri obavezne komponente: *Brat je poklonio sestri knjigu. Brat je uhvatio Ivana u krađi.*

Intonacija kao aktualizator jezičnog materijala pokazuje da li se o određenom predmetu ili radnji nešto izjavljuje, pita, ili se u odnosu prema određenom predmetu i radnji izražava neka emocija.

Intonacija može biti izjavna, upitna i emfatička. Izjavnom se intonacijom iskazuje/izražava da nešto jest ili da nečega nema, nešto se potvrđuje ili niječe. Upitnom intonacijom izražava se pitanje. Emfatičkom intonacijom obraća se pozornost na nešto, izražava se čuđenje, veselje, žalost, srdžba, zapovijed, neodobravanje, ironija, omalovažavanje itd.⁸

U našim gramatikama u sintaksi rečenice nailazimo na klasifikaciju rečenica po različitim kriterijima, po sadržaju, cilju, sastavu itd. Tako se po sadržaju rečenice dijele na izjavne, upitne, uzvične. O izjavnim se rečenicama govori da mogu imati subjekt i predikat, ili mogu biti proširene drugim rečeničnim dijelovima, ali se uz to obično ne daje popis osnovnih jezgrenih struktura, što bi za nastavnike stranih jezika bilo od koristi. Naime, oslanjajući se na jezgrene strukture u materinskom jeziku i na njihove ekvivalente u stranom jeziku, nastavnici bi u jezičnim i govornim vježbama mogli uspoređivati te strukture, sistematski obrađivati različite strukturne ekvivalente, temeljitije voditi brigu o interferenciji materinskog jezika i preglednije prilaziti usvajanju bazičnog jezičnog fonda stranog jezika. Iz tog ćemo razloga ovdje dati popis jezgrenih rečenica u našem jeziku, koji, ne pretendirajući da bude potpun, može biti koristan za nastavu stranih jezika.

Jezgrene su rečenice minimalne komunikativne jedinice koje se ne mogu dijeliti na manje komunikativne jedinice. Struktura takvih rečenica je predikativni centar (koji se može raspadati na subjekt i na predikat) ili predikativni centar plus obavezan dodatak.

Pod terminom »struktura« u gramatici razumijevamo neku cjelinu koja se sastoji od dijelova raspoređenih po određenom sustavu. Prema Zveginčevu struktura je »cjelina koja se sastoji od uzajamno uvjetovanih pojava od kojih je svaka zavisna o drugima i može takva biti samo u vezi s njima«.⁹

Možemo govoriti o strukturi riječi, o strukturi sveze, strukturi sintagme i o strukturi rečenice. Struktura riječi »na/god/b/a« sastoji se od slijedećih morfema: prefiksa (na), korijena (god), sufiksa (b) i nastavka (a). Morfemi se međusobno vežu na osnovi morfoloških zakona koji vladaju u nekom jeziku. Sveze »uzeti u dug«, »uzeti na otplatu« sastoje se od glavne riječi, prijedloga i zavisne riječi koji čine strukturu tih sveza. Riječi se vežu u sveze na osnovi sintaksno-semantičkih zakona koji vladaju u nekom jeziku. Rečenice »Brat je pročitao«, »Brat čita« sastoje se od subjekta i predikata koji čine strukturu tih rečenica.

Strukturni minimum koji je potreban da se prenese neka informacija zove se jezgreni rečenični model ili kraće »rečenični model«. Rečenica »Brat čita« konstruirana je prema slijedećem rečeničnom modelu: S/In + P/Gl (čitaj: su-

⁸ Vidi: St. Žepić, Gramatika zavisnosti i teorija valentnosti, Suvremena lingvistika, 11; P. Mrazović, Teorija gramatike zavisnosti, Strani jezici, 1—2/1975.

⁷ G. Helbig razlikuje kod glagola obaveznu i fakultativnu valentnost, a Brinker, npr. razlikuje glagole s nultom valencijom (Sniježi), jednovalentne glagole (Brat piše), proširene jednovalentne glagole (Ja ti zahvaljujem), dvovalentne glagole (Brat je napisao pismo) i proširene dvovalentne glagole (Brat je uhvatio Ivana u krađi).

⁸ Realizacija izjavne, upitne i emfatičke intonacije u ovom se članku ne razmatra. Vidi o tome: M. Skljarov, Akcent i intonacija u nastavi ruskog jezika, Pedagoški rad, 1968/3—4.

⁹ Simeon, Ib. II, str. 531.

bjekt/imenica u nominativu plus predikat/lični glagolski oblik). Zolotova kaže: »Model rečenice je centralni pojam sintakse rečenice. Mi smo ga definirali kao minimalnu vezu uzajamno uvjetovanih rečeničnih dijelova dovoljnih da se formira komunikativna jedinica određenog tipa (s određenim tipskim značenjem).«¹⁰

(Jezgreni) rečenični model (strukturni minimum rečenice) može se proširiti neobaveznim dijelovima: »Brat čita knjigu« (S/In + P/Gl + O/Iak).¹¹

Rečenični model koji je proširen nekim neobaveznim dijelom naziva se prošireni rečenični model. Prema proširenom rečeničnom modelu prave se proširene rečenice. Rečenični model koji sadrži dva ili više predikativnih centara zove se model složene rečenice. Prema modelima složenih rečenica prave se složene rečenice.

Rečenice koje su napravljene prema nekom rečeničnom modelu te, prema tome, imaju istu sintaksnu strukturu zovu se modelske rečenice. Prema jednom rečeničnom modelu može se napraviti neograničen broj modelskih rečenica. Prema modelu S/In + P/Gl napravljene su slijedeće modelske rečenice: Brat čita. Sestra pjeva. Otac spava. Majka pere. Majka pjeva. Majka spava. Cvijeće miriše. Brod plovi. Vlak stiže — itd. Pojam »modelske rečenice«, kao što ćemo iz daljeg izlaganja vidjeti, igra u nastavi stranih jezika značajnu ulogu.

Rečenice koje su napravljene prema jezgrenim modelima zovu se jezgrene rečenice.

Sve se jezgrene rečenice, prema tome da li im se predikativni centar sastoji od jednog rečeničnotvornog elementa ili se cijepa na subjekt i na predikat, dijele u dvije grupe, dvodijelne i jednodijelne rečenice.

DVODIJELNE REČENICE. U dvodijelnim rečenicama predikativni se centar sastoji od subjekta i predikata. Subjekt označuje predmet, lice, radnju, o kojima se nešto predikatom govori. Ako se subjektom označava neko živo biće, obično neko lice, predikat može označavati radnju koju subjekt, vršilac radnje svjesno vrši ili stanje u kojem se subjekt nalazi. Ako se subjektom označava neki predmet (ne lice), predikat obično označava stanje u kojem se predmet nalazi, zbivanje koje se na predmet odnosi, ističe osobinu, karakteristiku predmeta, a ako se subjektom označava neka radnja, predikat obično označava neku karakteristiku radnje. Prema tome, dok glagol označava radnju, predikat, uzimajući u obzir leksičko značenje subjekta, može označavati radnju, različita stanja predmeta, njihov broj, veličinu, kakvoću, pripadnost itd.

Navest ćemo najtipičnije modele dvodijelnih rečenica:

1. S/In + P/Gl Brat čita.

Rečenica naziva lice koje vrši neku radnju i samu radnju, predmet i lice o kojem se nešto govori i ono što se o predmetu i licu govori. Subjekt je imenica ili njezin ekvivalent u nominativu, a predikat lični glagolski oblik. Predmet ili lice na koje se odnosi informacija izražena predikatom označava se subjektom. Radnju koju vrši subjekt ili stanje u kojem se subjekt nalazi označava se predikatom: Brat čita. Brat spava. Brat pjeva.

Predikat se može sastojati od samostalnog glagola bez dodataka ili može biti proširen dodacima (objekt, adverbne oznake — prošireni rečenični model),

¹⁰ Г. А. Золотова, Очерк функционального синтаксиса русского языка, Москва 1973, стр. 124.

¹¹ »O/Iak — čitaj: objekt/imenica u akuzativu.

kao i od glagola nepotpuna značenja i dodataka koji upotpunjuju značenje glagola: Brat spava na kauču. Brat spava tri sata. Brat je postupio pravilno. Brat liči na oca.

Subjekt u ovim rečenicama može biti neizrečen: Šali 'se. Pravilno je postupio. Predikat se ispušta rjeđe. Najčešće se predikat ispušta u frazeologiziranim ili emotivno izrečenim rečenicama. Svi na palubu! Ja k roditeljima. Mi šetati, on na posao. Sve brige na drugoga. Zemlja seljacima — tvornice radnicima. U emocionalnom govoru u perfektu se može izostaviti pomoćni glagol: Narod navalio. Jabuke sagnjile. Svladala bolest. U slijedećim frazeologiziranim strukturama ispušten je i subjekt i predikat: Dobar dan. Laku noć. Na zdravlje. Sretan put. Glavu gore. Šalu nastranu. Na ručak! Po doktora!

2. S/In + P/K+N¹² Brat je student.

Rečenicom se označava stanje, prisutnost, odsutnost, smještaj, karakteristika lica ili predmeta. Subjekt je imenica ili njezin ekvivalent u nominativu. On naziva predmet o kojem se nešto govori. Predikat se sastoji od kopule i od imenskog dijela (imenice, pridjeva, priloga, broja, zamjenice, participa, gerunda). On pokazuje što se o subjektu govori, označuje stanje u kojem se subjekt nalazi, ukazuje da subjekt posjeduje (ili ne posjeduje) onu karakteristiku koja je izražena predikatom: Brat je prvi. Zagreb je grad. Uspjeh je neočekivan. Primjer je zastrašujući. Treći je dobar. To je knjiga. Imenski dio predikata može biti imenica u kosim padežima s prijedlogom ili bez prijedloga: Nebo je bez oblaka. Brat je vesele naravi. On je iznad direktora. Sestra nije u Zagrebu.

Varijanta tog rečeničnog modela sadrži subjekt proširen pokaznom zamjenicom »to«, koja ističe značenje subjekta (S/In+»to«): Brat — to je glava. Zagreb — to je grad. Koka kola — to je ono pravo.

Subjekt u ovom modelu može biti neizrečen isto kao i kod bazičnog modela 1. To je najčešće slučaj ako se subjekt odnosi na neko lice: Veseo je. Prvi je. Pametan je. Neki glagoli, gubeći svoje leksičko značenje, pretvaraju se u polukopule: izgleda, znači, čini se itd.

3. S/Ginf + P/K + N Lagati je nepoštено.

Taj je model sličan prethodnome. Za razliku pak od prethodnog, u njemu je subjekt glagol u infinitivu. Subjektom se označava radnja o kojoj se nešto u predikatu govori. Imenski dio predikata najčešće je prilog: Pušiti je zabranjeno. Lagati je nepoštено. Pješačiti je korisno za zdravlje. Subjekt može biti riječ ili sveza: Ulaziti na igralište je zabranjeno. Odgovarati matematiku je najteže. Ako se infinitiv zamijeni glagolskom imenicom, model prelazi u prethodni: Pješačenje je korisno za zdravlje.

I u ovom se modelu subjekt može proširiti pokaznom zamjenicom »to«, koja ističe značenje subjekta: Lagati — to je nemoralno. Piti — to je bolest. Dati jedinicu — to je najlakše.

4. S/Ginf + P/»znači« + Ginf Živjeti znači boriti se.

Subjekt je infinitiv, predikat: infinitiv plus kopula »znači«. Predikatom se ističe neka karakteristika koja sadrži subjekt. I ovdje u subjektu uz infini-

¹² Predikat/kopula plus imenski dio predikata.

tiv može stajati pokazna zamjenica »to«: Pušiti znači skratiti sebi život. Slušati njega znači propasti. Kupati se — to znači uživati. Govoriti otvoreno — to znači biti pošten.

JEDNODIJELNE REČENICE. Za jednodijelne rečenice karakteristično je da imaju samo jedan glavni dio — predikativni centar (C). Taj se centar ne dijeli na dva dijela — subjekt i predikat, te, prema tome, glavni dio tih rečenica ne zovemo subjektom ili predikatom, iako predikativni centar po svom obliku može biti sličan subjektu ili predikatu: Grmi. Hladno je. Zora je. Proljeće.

Jednodijelnim rečenicama ne označava se vršitelj radnje — obično izražen subjektom, kao ni radnja koja nastaje kao rezultat nečije svjesne, namjerne akcije — obično izražene predikatom. One uglavnom, nazivaju, označavaju postojanje ili nastajanje raznih zbivanja u prirodi, stanja u prirodi i čovjekovoj okolini, fizičkih i psihičkih stanja i osjećaja živih bića. Prema svojoj strukturi jednodijelne rečenice obuhvaćaju nekoliko (jezgrenih) modela. Evo najvažnijih:

5. C/Gbezl ili C/Gbezl + inf Grmi. ili Počinje grmjeti.

Rečenice označavaju prirodne pojave, stanje u prirodi. Predikativni centar je bezlični glagol ili lični glagol u bezličnoj upotrebi: Sviće. Grmi. Mrači se. Puše. Zahladilo je. Uz predikativni centar rečenice mogu imati i dodatke koji približe označuju glagol u odnosu prema mjestu, licu, vremenu, načinu, početku, kraju zbivanja radnje: U daljini grmi. Jučer je grmjelo. S krova curi. Opet prokišnjava. (Rečenice: Vjetar puše. Zora sviće itd. dvodijelne su.)

Po tom modelu prave se i jednodijelne rečenice čiji predikativni centar sačinjavaju bezlično upotrijebljeni glagoli govorenja i mišljenja: Govori se. Isplati se. Mislilo se. Priča se. Sumnja se. Osjeća se. Takvim rečenicama konstatira se neko stanje, proces, a da se pri tome ne naziva onaj tko je takvo stanje ili proces izazvao ili prouzročio.

Ako se rečenicom označava početak, trajanje, kraj procesa, predikativni se centar sastoji od faznog glagola i infinitiva kojim se označava proces/zbivanje: Počinje svitati. Prestalo je kišiti.

Potreba, neophodnost da se nešto izvrši izražava se glagolima »trebati«, »morati«, »moći« i sl. Obično ti glagoli imaju uza se dodatak koji ukazuje što treba, što je neophodno uraditi: Treba novaca. Mora se kući. Treba pričekati. Mora se vjerovati. Treba ići. Ne može se shvatiti. Ne smije se pušiti.

6. C/N + K Zora je. Vruće je.

Rečenični je model po strukturi sličan prethodnom, samo što je mjesto glagola u predikativnom centru ime, prilog, particip ili gerund. Rečenica označava postojanje, prisutnost nekog predmeta, svojstva, količine, stanja, zbivanja. Zora je. Proljeće je. Tišina je. Pet je sati. Kiša je. Odmor je. Toplo je. Daleko je. Zagušljivo je. Čisto je. Za te je rečenice karakteristično da ne ukazuju na proces, razvoj, nastajanje neke pojave, već nazivaju, označuju samu pojavu kao takvu. (Usp. Zora sviće. Dolazi proljeće. Počinje sastanak.)

Predikativni centar može imati različite dodatke (prošireni model): Do grada je daleko. U sobi je vruće. Danas je kiša. Veliki je odmor. (Rečenice: Grad je daleko. Sastanak je počeo. Soba je čista — jesu dvodijelne; vidi: bazični modeli 1 i 2). U običnu govoru u tim se rečenicama kopula ne izostavlja, ali

je to čest slučaj u književnosti i u emotivnom govoru: »Snijeg. Magla. Tišina. Vrijeme kao da je stalo...«¹³

Na strukturu tih rečenica u suvremenoj lingvistici gleda se na različite načine. Tako neki lingvisti rečenice koje u predikativnom centru imaju imenice: Zora je. Tišina je — smatraju dvodijelnim (zora — subjekt, je — predikat), drugi smatraju da takve rečenice imaju samo subjekt, pogotovo ako je kopula izostavljena (zora, magla), a treći da su to besubjektne rečenice koje imaju samo predikat s dodacima ili bez dodataka. (Kiša je. U Zagrebu je kiša.)

U predikativnom centru uz kopulu i ime može stajati glagol u infinitivu ili imenica u kosom padežu, kojima se označava neki proces ili zbivanje: Vrijeme je ići. Dobro je naglasiti. Dosta je pričati. Zabranjeno je pušiti. Vrijeme je učenju. (C/N + K + Ginf ili C/N + K + I kosi padež). Neki u takvim slučajevima smatraju da je infinitiv subjekt rečenice, bez obzira na to na kojem se mjestu u rečenici on nalazi. Mi mislimo da je za određivanje bazičnog modela odlučan red riječi. Ako se infinitiv nalazi u postpozitivnom položaju iza kopule i imenskog dijela predikativnog centra, smatramo da se nalazi u zavisnom položaju i da je dio predikativnog centra: Zabranjeno je pušiti. Teško je učiti fiziku — a ukoliko se nalazi u prepozitivnom položaju — na početku rečenice, da se nalazi u istaknutom položaju, da je to riječ o kojoj se u rečenici nešto govori, te da je prema tome subjekt rečenice: Pušiti je zabranjeno. Učiti je teško. (Vidi bazični model 3.)

U emotivnom govoru rečenice tog modela mogu biti popraćene različitim uzvicima: ala, baš, i, kakav, opet, još itd. Uz neke uzvike kopula se izostavlja i u običnom govoru: Što je vruće! Ala je sastanak! Baš je tišina. Kakvo jutro! Još i blato! Opet kiša! Kakva sreća! U tim se rečenicama konstatira postojanje neke prirodne pojave, osjećaja, stanja u čovjekovoj okolini itd., samo što je konstatacija popraćena još i emocijom, koja je izražena uzvičnom intonacijom.

7. C/»evo« + Igen rjeđe C/»evo« + In Evo brata. Evo novac.

Rečenicama se ukazuje na prisutnost, postojanje neke pojave, lica, predmeta, svojstva itd. Predikativni centar sastoji se od pokaznih zamjenica »evo, eto, eno« i imenice u genitivu, rjeđe u nominativu: Evo brata. Eto ih. Eno je. Evo novac. Evo novaca. Evo djevojaka. Vrlo su česte strukture s dodatnim dijelom — dativom lične zamjenice (prošireni model): Evo mi knjige. Evo ti knjiga. Evo mi brata. Evo ti ručak. Dativ lične zamjenice označuje lice kojemu se nešto ukazuje, daje. U kontekstu se imenica može ispustiti.

8. C/»ima« + Ig ili C/»ima« + In Ima vode Ima pismo

Rečenicama se označava postojanje, prisutnost ili nepostojanje, odsutnost nekog predmeta. Predikativni centar sačinjavaju bezlični oblici glagola »imati, nemati, dostajati, nedostajati« i sl. te nominativ ili genitiv imenice koja označava sam predmet: Ima vode. Nema kruha. Ima poteškoća. Nema sreće. Ima pismo. Ima vlak. Ima škola. Predikativni centar može imati i dodatke koji označuju mjesto na kojem se tvrdi da nečeg ima ili nema: U kući nema kruha. U prodavaonici nema bijelog kruha. U selu nema škola.

¹³ Primjer uzet iz: Nazor, S partizanima, prema: Težak-Babić, Pregled gram. hrvatskosrpskog jez., str. 189.

U predikativnom centru stoji imenica u genitivu (partitivni genitiv) obično kada se označava dio cjeline, a u nominativu kad se označava jedan predmet. Apstraktne imenice stoje i u nominativu i u genitivu, nominativ je češći u govornom jeziku: U knjizi ima jedna slika. Ima pravda. Ima pravde. Ima bog. Ima boga.

U frazeologiziranim izrazima može se »ima« izostaviti: Posla do glave. Nevolje puna vreća. Sreće naodmet. Nejačadi puna kuća.

Rečenice: Brat ima para. Selo nema vode. Sestra ima poteškoća — dvodijelne su rečenice.

9. C/»ima se« + Z kosi pad. + Ginf Ima se o čemu govoriti.

Rečenice označavaju potrebu, neophodnost da se neka radnja izvrši. Predikativni se centar sastoji od glagola »ima se«, od kosih padeža odnosnih zamjenica (ili priloga) s prijedlogom ili bez prijedloga i infinitiva glagola i glagola koji označava radnju koju se namjerava, treba, želi, ne želi izvršiti: Ima se o čemu pisati. Ima se na što osvrnuti. Ima se gdje zabaviti. Ima se na što osloniti. Ima se kuda ići.

U zanijekanim rečenicama (obično u kontekstu) može se infinitiv izostaviti: Nema se kuda. Nema se kamo. Nema se kada. Nema se zašto.

10. C/Gbezl + Zak Čudi me.

Rečenicama se izražavaju različita fizička i psihička stanja ljudi. Predikativni se centar sastoji od bezličnog glagolskog oblika i (enklitičkog) oblika lične zamjenice u akuzativu.¹⁴ Akuzativ lične zamjenice obavezan je dio predikativnog centra: Veseli me. Raduje me. Čudi me. Iznenađuje me. Tješi me. Muči me — itd. Varijantu tog modela sačinjavaju rečenice čiji se predikativni centar sastoji od imenice koja leksičkim značenjem označuje neko fizičko ili psihičko stanje, i akuzativa lične zamjenice: Stid me. Sram me.

11. C/Gbezl + Zd + A Puca mi u glavi.

Rečenice imaju isto značenje kao i rečenice prethodnog modela. Predikativni se centar sastoji od bezlično upotrebljenog ličnog glagolskog oblika, dativa lične zamjenice i adverbne oznake: Buči mi u glavi. Probada mi leđa. Šumi mi u ušima. Gori mi pod nogama. Adverbna oznaka obično ukazuje na mjesto u tijelu gdje se odvija proces označen glagolom.

12. C/Pril + K + Zd Žao mi je.

Rečenicama se također izražavaju različiti osjećaji, psihička i fizička stanja ljudskog organizma. Predikativni se centar sastoji od priloga ili imenice, zamjenice u dativu i kopule: Teško mi je. Žao mi je. Smiješno mi je. Muka mi je. Nije mi dobro.

¹⁴ Takav se akuzativ u našim gramatikama često zove »logički subjekt«.

13. C/Gbezl + Zd Spava mi se.

Rečenicama se izražavaju različiti osjećaji, fizička i psihička stanja, nesvjesna želja da se nešto uradi, napravi, obično izazvana nekom duševnom pobudom, raspoloženjem ili neraspoloženjem. Predikativni centar sastoji se od bezličnog glagolskog oblika i zamjenice u dativu: Spava mi se. Pjeva mi se. Plače mi se. Trči mi se. Bratu se drijema. Posrećilo mu se. Mjesto zamjenice u dativu u predikativnom centru može stajati i imenica. Predikativni centar može imati različite dodatke: Bratu se muti u glavi. Jako mi se spava.

14. C/K + Zd + P + I kosi pad. Nije mi do šale.

Rečenicama se izražavaju različita psihička i fizička stanja u kojima se čovjek (živo biće) može nalaziti. Predikativni se centar sastoji od zamjenikane kopule, lične zamjenice u dativu i imenice s prijedlogom u kosom padežu: Nije mi do smijeha. Nije mi po srcu. Nije mi do plesa. Nije mi po džepu. Nije mi do toga. Nije mi do njega. Nije mi po duši.

15. C/K + »za« + Iak Nije za šalu.

Rečenicama se ukazuje da nije dobro, da nije vrijeme itd. činiti ono što se izriče imenicom. Imenicom se pak obično izražavaju neka duševna stanja. Predikativni se centar sastoji od kopule, prijedloga »za« i imenice u akuzativu: Nije za smijeh. Nije za žaljenje. Nije za osudu. Nije za prezir.

Nisu u duhu našeg jezika rečenice koje u predikativnom centru mjesto imenice imaju infinitiv: Nije za čekati. Nije za šaliti se. Nije za ići. Nije za usporediti — kao ni rečenice: Za ustajati je. Za puknuti. Za umrijeti — i sl.

Rečenice: Nije za učitelja. Nije za šefa — i sl. u značenju »on nije sposoban da bude učitelj, da bude šef« treba smatrati dvodijelnim rečenicama s ispuštenim subjektom i dijelom predikata.

TRANSFORMACIJE JEZGRENIH MODELA. Navedene jezgrene rečenice dane su u svim slučajevima gdje je to moguće s imenicom u singularu i s glagolom u trećem licu jednine prezenta: Brat čita. Brat je student. Grmi. Strah me je. Prema tome, model jezgrene rečenice uvijek je bio model izjavne rečenice. Ali struktura izjavne rečenice može doživjeti različite transformacije (promjene, preinake): paradigmatške, aspekatske, namjerne i modelske: Brat čita. Brate, čitaj! Čita li brat? Model izjavne rečenice uzimamo kao polazni (invarijantni) u različitim transformacijama rečeničnog modela. Sve ostale jezgrene modele nazivamo varijantnim, s obzirom na to da u pristupu rečeničnom modelu polazimo od modela izjavne rečenice u kojoj je predikativni centar ili subjekt — imenica u jednini, a predikativni centar ili predikat — trajni oblik glagola u trećem licu jednine prezenta.

Paradigmatške transformacije. Paradigmatške se transformacije odnose na preinaku različitih oblika riječi koje neka riječ može imati kao subjekt, predikat, predikativni centar ili dio proširenog modela. Imenica, subjekt u rečenici, može u našem jeziku stajati u jednini ili u množini: Učenik čita. Učenici čitaju. U ruskom jeziku imenica kao dio imenskog predikata uz glagol u prezentu stoji u nominativu, a uz glagol u perfektu ili futuru u instrumentalu. Брат хороший учитель, Брат был хорошим учителем. Uz negaciju imenica kao

dio imenskog predikata može stajati u našem jeziku u genitivu ili u akuzativu: Brat nema knjigu. Brat nema knjige. Pridjev kao dio imenskog predikata može u ruskom jeziku biti u punom ili kratkom obliku: Река широкая, Река широка itd. Ali najveći broj paradigmatskih promjena vezan je uz preinaku različitih glagolskih oblika. Tako će rečenični modeli u kojima dolaze pojedini glagoli imati daleko veći broj transformacija nego oni koji u predikativnom centru imaju samo pomoćni glagol ili kopulu. Tablice s pregledom pojedinih glagolskih oblika u našem, ruskom, engleskom i njemačkom jeziku najbolje nam mogu pokazati kakve paradigmatske transformacije mogu imati pojedini glagoli u tim jezicima.

Paradigmu glagola sačinjavaju analitički i sintetički oblici (čitam, čitao sam). Svi glagoli ne mogu realizirati u rečeničnom modelu sve paradigmatske oblike. Koje će oblike neki glagoli realizirati, zavisi: a) od njegova leksičkog značenja, tako npr. neprelazni glagoli nemaju pasiva, i b) od njegova položaja u strukturi rečenice, tako je subjekt rečenice npr. uvijek infinitiv itd. Paradigmatske se transformacije dijele na:

1. »personalno-temporalne transformacije«: Brat čita knjigu. Brat će čitati knjigu. Učenik odgovara. Učenici odgovaraju. Sestra spava. Ti spavaš. Petre, čitaj. Neka Petar čita. U tim transformacijama dolazi do preinake jednog lica u drugo (prvog, drugog, trećeg), jednine u množinu, kao i do preinake vremena.

2. »modalne transformacije«: Petar čita. Petar bi čitao. Čitaj, Petre. U modalnim preinakama dolazi do zamjene jednog glagolskog načina drugim (indikativa, imperativa, kondicionala, konjunktiva). Rečenice s glagolom u indikativu obično su izjavne, s glagolom u imperativu poticajne, a s glagolom u kondicionalu moguće.

Izjavna rečenica sadrži neko saopćenje o stvarnosti, ustanovljuje neke činjenice: Brat čita. Grmi. Puca mi u glavi.

Poticajne (zapovjedne) rečenice izražavaju poticaj, zapovijed, zabranu, želju, molbu, protest, savjet, prijedlog, odobrenje, pristanak, dopuštenje itd. Poticajne i izjavne rečenice sa sinonimičnim sadržajem strukturalno se razlikuju: Petar čita. Petre, čitaj. Brat ide u kuću. Brate, idi u kuću.

Moguće rečenice izriču želju, namjeru, mogućnost, ublaženu ili obzirnu izjavu itd. Kad bismo otputovali na more.¹⁵ Mogućnost može biti izražena gramatičkim sredstvima (kondicional, konjunktiv) i leksičkim sredstvima, tj. pomoću glagola koji svojim leksičkim značenjem izriču želju, namjeru, mogućnost itd.: htjeti, željeti, voljeti, smatrati, misliti, usuditi se, odvažiti se itd.: Ja bih čitao. Ja želim čitati. Ti se glagoli zovu modalni glagoli, a mogućnost izražena na taj način »leksička modalnost«, za razliku od »gramatičke modalnosti« izražene kondicionalom. Često se u izražavanju modalnosti koristi i leksička i gramatička modalnost: Ja bih čitao. Ja želim čitati. Ja bih želio čitati.

3. stativne transformacije (preinake glagolskog stanja): Ученик читает книгу, Книга читается ученикам, The pupils listened to the lecturer, The lecturer was listened to by the pupils. Der Lehrer prüft einen Schüler, Ein Schüler wird von dem Lehrer geprüft. U preinakama u kojima se mijenja glagolsko stanje (glagolski lik), obično aktiv u pasiv, ili pasiv u aktiv, dolazi do izmjene čitave rečenične strukture. Za naš jezik stativne transformacije nisu bitne, ali u engleskom, njemačkom, ruskom i drugim stranim jezicima one igraju važnu ulogu pri zamjeni različitih jezičnih stilova — govorni stil, književni stil, kancela-

¹⁵ Vidi: Simeon, Enciklopedijski rječnik... izjavni način, zapovjedni način, kondicional.

A K T I V

	Infinitiv pitati	Indikativ	Imperativ	Kondicional	Particip	Gerund
Infinitiv Prezent Aorist/imperf. Perfekt P. perfekt Futur Futur II		on pita on upita/pitaše pita je (on) on bijaše pita pita će (on) on bude pita	pita!/neka pita	pita bi (on) bio bi pita (on)	pita	pitajući pitavši

P A S I V

Infinitiv Prezent Aorist/imperf. Perfekt P. perfekt Futur Futur II	biti/bivši pitan	(on) je/biva pitan on bijaše/bi pitan bio je pitan (on) on bijaše bio pitan bit će pitan (on) on bude bio pitan	budi pitan	bio bi pitan (on) bio bi bio pitan (on)	pitan	budući pitan bivši pitan
--	---------------------	--	------------	--	-------	-----------------------------

M E D I J

Infinitiv Prezent Aorist/imperf. Perfekt P. perfekt Futur Futur II	pitati se	pita se pitalo se pita će se		pitalo bi se bilo bi se pitalo		
--	-----------	------------------------------------	--	-----------------------------------	--	--

А К Т И В						
	Infinitiv	Indikativ	Imperativ	Kondicional	Particip	Gerund
Infinitiv	читать	он читает	читай/пусть читает	он читал бы	читающий	читая
Prezent		он читал			прочитавший	прочитав
Perfekt		он будет читать				
Futur		он прочитает				
П А С И В						
	Infinitiv	Indikativ	Imperativ	Kondicional	Particip	Gerund
Infinitiv	быть про- читанным	читаем	будь/пусть будет прочитан	был бы читаем	читаемый	
Prezent		был прочитан		был бы прочитан	прочитанный	
Perfekt		будет прочитан				
Futur						
М Е Д И Ж						
	Infinitiv	Indikativ	Imperativ	Kondicional	Particip	Gerund
Infinitiv	ТЬ читаться	читается	пусть читается	читалось бы		
Prezent		читалось				
Perfekt		будет читаться				
Futur						

A K T I V

	Infinitiv	Indikativ	Konjunktiv	Kondicional	Imperativ	Particip	Gerund
Prezent	svršeni trajni to ask to be asking	svršeni trajni I ask I am asking I asked I have asked I had asked I shall ask I shall have asked I should ask	svršeni trajni (If) I ask (If) I asked I were asking I were asking	svršeni trajni I should ask I should have asked I should have been asking	svršeni trajni ask have asked	svršeni trajni asking having been asked	svršeni trajni asking having been asked
Preterit							
Perfekt	to have been asking						
P. perfekt							
Futur							
Futur perf.							
Futur u prošlosti							

P A S I V

Prezent	to be asked	I am asked I was asked	(If) I be asked (If) I were asked	I should be asked I should have been asked	be asked having been asked	being asked having been asked
Preterit		I was asked				
Perfekt	to have been asked	I have been asked				
P. perfekt		I had been asked				
Futur		I shall be asked				
Futur perf.		I shall have been asked				
Futur u prošlosti		I should be asked				

M E D I J

Prezent		It is asked It was asked		It would be asked It would have been asked		
Preterit		It was asked It was being asked itd.				
Perfekt						
P. perfekt						
Futur						
Futur perf.						
Futur u prošlosti						

A K T I V

	Infinitiv	Indikativ	Konjunktiv	Kondicional	Imperativ	Particip	Gerund
Prezent Preterit Perfekt P. perfekt Futur Futur II	fragen gefragt haben	er fragt er fragte er hat gefragt er hatte gefragt er wird fragen er wird gefragt haben	er frage er fragte er habe gefragt er hätte gefragt er werde fragen er werde gefragt haben	(I) er würde fragen (II) er würde gefragt haben	frage	fragend gefragt	

P A S S I V

Prezent Preterit Perfekt P. perfekt Futur Futur II	gefragt werden gefragt worden sein	er wird gefragt er wurde gefragt er ist gefragt worden er war gefragt worden er wird gefragt werden er wird gefragt worden sein	er werde gefragt er würde gefragt er sei gefragt worden er wäre gefragt worden er werde gefragt werden er werde gefragt worden sein	er würde gefragt werden er würde gefragt worden sein			
---	--	--	--	---	--	--	--

M E D I J

Prezent Preterit Perfekt P. perfekt Futur Futur II	donnern gedonnert haben	es donnert es donnerte es hat gedonnert es hatte gedonnert es wird donnern es wird gedonnert haben	es donnere es donnerte es habe gedonnert es hätte gedonnert itd. gedonnert itd.			donnernd gedonnert	
---	----------------------------	---	---	--	--	-----------------------	--

rijski stil, retorički stil, kao i u odnosu govoreni jezik — pisani jezik, pa nastavnici stranih jezika treba da paze na pravilnu upotrebu pasivnih konstrukcija pri obradi pojedinih tema, situacija i različitih jezičnih stilova.

Aspekatske transformacije. Aspekatske se transformacije odnose na preinaku glagolskog aspekta (glagolskog vida). One su često povezane uz paradigmatске transformacije jer nerijetko promjena aspekta uvjetuje i različite paradigmatске promjene: Brat je napravio pogrešku. Brat pravi pogreške. Brat je prepisao zadaću. Brat prepisuje zadaću. Svršeni glagolski oblik u perfektu transformira se u trajni u prezentu, jer je svršeni oblik u takvom kontekstu neobičan, uz to često i imenicu uz svršeni oblik stavljamo u jedninu. U ruskom jeziku, npr. svršenog transformira u prezentu nema. Tako je Брат читает книгу — prezent, а Брат прочитает книгу — futur. Glagolskim vidom može se u našem jeziku izraziti nesvršena i svršena radnja.¹⁶ Od trajnih glagolskih oblika prave se svršeni pomoću različitih prefiksa: čitati — pročitati, gledati — pogledati. Od svršenih (prefiguriranih) glagolskih oblika prave se trajni pomoću različitih sufiksa (i, e, a, iva, ava): zaplesti — zapletati, sabrati — sabirati, prepoznati — prepoznavati. Tako često nastaju trojke u odnosu prema glagolskom vidu: brati — ubrati — ubirati, zvati — pozvati — pozivati, vidjeti — uvidjeti — uviđati. U nastavi se takve trojke uzimaju kao različiti parovi po vidu: brati — ubrati, ubrati — ubirati, zvati — pozvati, pozvati — pozivati.

Svršeni prefigurirani glagolski oblici označuju da je radnja završena, da je dostigla neki rezultat, cilj, a mogu imati i različita druga dopunska značenja koja proistječu iz leksičkog značenja prefiksa: poletjeti, sletjeti, nadletjeti, doletjeti, odletjeti, izletjeti, uletjeti naletjeti itd. Tako neki prefiksi mogu označavati početak radnje: propjevati, zacvrkutati; kraj, završetak radnje: dotrajati, odsvirati; obavljanje radnje u maloj mjeri: popričati, prihraniti; obavljanje radnje u većoj mjeri: napričati, raspričati se; usmjeravanje radnje u nešto: unijeti, upisati; usmjeravanje radnje iz nečega: iznijeti, izbaciti itd. Često se uz takve glagole nalaze i prilozi i priloške oznake koje svojim leksičkim značenjem ističu značenje prefiksa: malo popričati, mnogo napričati, jedva prihraniti, do kraja odsvirati itd.

Riječi koje svojim leksičkim značenjem označavaju trajanje, jedнократnost ponavljanje itd. mogu utjecati na značenje svršenog/nesvršenog oblika: S njim uvijek isto. Nabuba pa sutra sve zaboravi. Stalno dobiva jedinice. Napiše, a ne provjeri što je napisao.

Početak, nastavak, trajanje, završetak, kraj radnje može se označiti i tzv. faznim glagolima: početi, nastaviti, produžiti, prestati, završiti itd., koji stoje uz nesvršene glagolske oblike: Početi pjevati — zapjevati, završiti čitati — pročitati itd.

Od nesvršenih (višeputnih) glagolskih oblika pomoću sufiksa »nu« prave se jednokratni oblici: lupnuti, čučnuti, viknuti, uzdahnuti, rastrgnuti.

U različitim govornim vježbama, obrađujući pojedine situacije, nastavnici treba da u jednakoj mjeri obraćaju pažnju i na različite paradigmatске i na aspekatske transformacije rečenice. Aspekatskim transformacijama na komparativnom planu: slavenski jezik — slavenski jezik, slavenski jezik — neslavenski jezik nije se u našoj metodičkoj literaturi posvećivala dovoljna pažnja, tako da u osvjetljivanju tog problema praktična iskustva nastavnika stranih jezika treba da odigraju važnu ulogu.

¹⁶ Vidi: J. Silić, Pristup kategoriji aspektualnosti u hrvatskom književnom jeziku, Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika, 1977/1.

Namjerne (finalne) transformacije. U govornom procesu govoritelj želi postići različite ciljeve, želi nešto saopćiti, dobiti odgovor na ono što ga zanima ili izraziti svoje čuđenje, nezadovoljstvo nečim itd. Prema govoriteljevoj namjeri sve se rečenice dijele u tri grupe: izjavne, upitne i uzvične. S druge strane, sve te rečenice mogu biti jesne ili niječne. U niječnim rečenicama odriče se ono što se iznosi o predmetu govora. Prema tome, u namjerne transformacije ubrajamo: 1) preinaku izjavnih rečenica u upitne, odgovorske i uzvične i 2) preinaku jesnih rečenica u niječne.

1. Izjavne rečenice sadrže neko saopćenje o stvarnosti. Njih smo iz metodskih razloga uzeli za ishodne, invarijantne, tipične u nizu srodnih rečenica jer je njihova struktura najpogodnija za različite transformacije i unutar same rečenice i u preinaci izjavnih rečenica u upitne, uzvične itd.

Upitnim (interrogativnim) rečenicama postavljaju se pitanja. Svaka se izjavna rečenica može preoblikovati u upitnu i u odgovorsku. Odgovorskim rečenicama odgovaramo na pitanja: Petar čita knjigu. Čita li Petar knjigu? — Tko čita knjigu? Knjigu čita Petar.

Upitne se rečenice prema načinu tvorbe dijele u nekoliko tipova:

a) upitne rečenice s upitnom riječi (upitnim prilogom ili zamjenicom): Tko čita? Kada čita? Zašto čita? Kako čita?

b) upitne rečenice s upitnim česticama: Jesi li sve pročitao? Zar si sve pročitao?

c) upitne rečenice s upitnom intonacijom: Petar čita? Sve si pročitao? Ideš kući?

d) upitne rečenice s inverzijom: Liest Peter? Is the brother reading?

e) upitne rečenice s rastavnim veznikom »ili«: Brat čita ili piše?

Onaj dio rečenice kojim se nešto pita u upitnoj rečenici zove se »predikat pitanja«. Onaj dio rečenice kojim se u odgovorskoj rečenici odgovara na predikat pitanja zove se »predikat odgovora«. Upitne i odgovorske rečenice razlikuju se od izjavnih intonacijski, različitim redom riječi i strukturalno. Tako u odgovoru na upit s upitnom riječi predikat odgovora stoji obično na kraju odgovorske rečenice: Naš razred odlazi sutra na izlet u Dubrovnik (izjavna). Kada odlazi naš razred na izlet u Dubrovnik? Naš razred odlazi na izlet u Dubrovnik sutra (odgovorska): Tko odlazi sutra na izlet u Dubrovnik? Sutra odlazi na izlet u Dubrovnik naš razred (odgovorska).

Za upitne rečenice karakteristična je upitna intonacije. Ona se u različitim tipovima upitnih rečenica izražava različitim fonetskim sredstvima, dizanjem i spuštanjem tona, različitom napetošću itd.

Uzvične (usklične, eksklamativne) rečenice izražavaju različite emocije: radost, čuđenje, zadovoljstvo, nezadovoljstvo, srdžbu, ironiju, molbu, upozorenje, nemir, bojazan, pozitivan odnos prema čemu, negativan odnos prema čemu itd. One mogu imati strukturu sličnu izjavnim, poticajnim i upitnim rečenicama, ali se od njih razlikuju uzvičnom intonacijom: Brat je došao! Kako lijepo miriše! Izadite svi van!

Ekspresivne modifikacije uzvičnih rečenica postižu se pomoću različitih uzvika koji se ugrađuju u strukturu uzvične rečenice. Ti uzvici i čestice obično ne mijenjaju strukturu bazičnih modela uzvičnih rečenica, a često su od rečenice odvojeni zarezom i uzvičnikom: To je lijepo vrijeme! Oh, što je lijepo! Gle, što leti! Alaj leti!

2. Preinake jesne (afirmativne) rečenice u niječnu (negativnu). Svaka jesna rečenica (izjavna, upitna, odgovorska, uzvična) može se preoblikovati u

niječnu: Brat ne čita. Tko ne čita? Brate, ne čitaj! U niječnim se rečenicama iznosi neslaganje između subjekta i predikata ili nekog drugog dijela rečenice. One mogu biti »opće negativne«, kada se negira predikat (Brat ne čita) ili »djelomično negativne«, kad se negacija odnosi samo na neki dio rečenice (Brat ne čita novu knjigu). Pretvaranje jasne rečenice u niječnu može utjecati i na promjenu rečenične strukture: Brat ima olovku. Brat nema olovke. Pročitaj knjigu. Ne čitaj knjigu.

Modelske transformacije. Modelske transformacije spadaju više u modelsku sinonimiku nego u transformacije bazičnog rečeničnog modela u onom smislu kao što su prethodne transformacije: On je veseo, on se veseli. Njemu je veselo. U modelskim transformacijama nastoji se sačuvati što točnije značenje, smisao iskaza uz nabranje različitih rečeničnih modela, dijelova rečenice, sintagmi, sveza itd., kojima se taj iskaz može izraziti, jedna se struktura zamjenjuje drugom, gramatički različitom, a smisao ostaje isti ili sinonimičan: Brat je bogat. Brat posjeduje bogatstvo. On je plavokos. On ima plavu kosu. Boli ga glava. Ima glavobolju. Pati od glavobolje. Muči ga glavobolja. Ima bolove u glavi. Ученики посещают выставку, Выставка, посещаемая учениками, Ученики, посещающие выставку, Посещение выставки учениками.

Dok u suvremenim jezičnim istraživanjima modelske transformacije igraju veliku ulogu, one u nastavi stranih jezika i njezinoj komunikativnoj usmjerenosti dosad još nisu našle svoje pravo mjesto i više služe kao jezični eksperiment nego kao stalno sredstvo usvajanja jezičnog sistema i razvijanja govornih navika.

JEZGRENE REČENICE KAO FUNKCIONALNE JEDINICE. Nakon ovog pregleda jezgrenih rečeničnih modela i mogućih transformacija tih modela dobili smo više ili manje preglednu sliku o tome koliko različitih bazičnih struktura treba učenik da usvoji već na početnom stupnju učenja stranog jezika kako bi se mogao više ili manje slobodno koristiti novim jezikom u svakodnevnim situacijama.¹⁷ Naravno da usvajanje nikad neće biti linearan proces, jer će udžbenik, a isto tako i nastavnik uvijek vršiti određeni izbor prema stupnju učenja, ciljevima učenja, obradi situacija, jezičnim stilovima i sferi upotrebe.

Uvijek treba da nam bude jasno: u razvijanju govornih sposobnosti, govornih vještina, navika i govornog umijeća nastavnik ne može planirati jedino usvajanje invarijantnih rečeničnih modela i niza transformacionih pravila (gramatiziranje), već svakom transformu treba da posveti jednaku pažnju, svaki transform treba da smatra jednakovažnom funkcionalnom jedinicom, koja jednakopravno, u različitim govornim situacijama, funkcionira, sa svim ostalim funkcionalnim jedinicama (transformima). Svaki transform jezgrene rečenice tretiramo kao jednu funkcionalnu jedinicu koja samostalno i neovisno o drugim transformima funkcionira u različitom kontekstu i različitim jezičnim situacijama: Brat čita. Brat je čitao. Čitaj, brate! Čita li brat? Kad bi brat čitao! — itd.

Uspoređujući bazične modele s adekvatnom strukturom u stranom i materinskom jeziku nastavnik nailazi na različite suodnose bazičnih modela: jednom modelu u materinskom jeziku može odgovarati adekvatan ili sličan model u stranom jeziku, ili dva modela, od kojih je jedan adekvatan ili sličan, a dru-

¹⁷ Ovdje su obuhvaćene samo jezgrene rečenice i njihove transformacije, dok je problem proširivanja rečeničnih modela, problem prostih proširenih i složenih rečenica ostao izvan okvira članka.

gi sličan ili strukturalno različit itd. On najviše pažnje posvećuje usvajanju onih modela koji su slični ili ih u materinskom jeziku nema, jer je tu interferencija biti najjača.

Obrađujući pojedine teme i situacije, nastavnik će odabirati one funkcionalne jedinice koje najviše odgovaraju pojedinim situacijama. Tako će iznošenje, opisivanje događaja obilovati aspekatskim transformima, dijaloški će govor biti zasićen upitnim i uzvičnim transformima; u pisanoj riječi u nekim stranim jezicima prevladavat će pasivni transformi itd. Usvajajući te transforme kao samostalne funkcionalne jedinice, nastavnik nastoji da obuhvati sve one funkcionalne jedinice koje su neophodne u razvijanju slobodnog jezičnog izraza i u govoru i u pismu, i u govornom i u ostalim jezičnim stilovima (naučnom, kancelarijskom, retoričkom itd.), tkajući na taj način jezičnu mrežu koja se zove jezični sustav i koja će, što tkanje dalje odmiče, učeniku sve više omogućavati da se služi stranim jezikom.

Riječi, sveze i rečenice kao funkcionalne jedinice smatramo elementarnim jezičnim materijalom koji će nastavnik ugrađivati u različite methodske sisteme u svrhu postizanja različitih ciljeva pri usvajanju stranog jezika.

LITERATURA

1. RIKARD SIMEON: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb 1969.
2. Г. А. ЗОЛОТОВА: *Очерк функционального синтаксиса русского языка*, Москва 1973.
3. Н. С. ВАЛГИНА: *Синтаксис современного русского языка*, Москва 1973.
4. *Грамматика современного русского литературного языка*, Москва 1970.

Mirko Gojmerac

POKUŠAJ KLASIFIKACIJE POGODBENIH REČENICA

Prema gramatici Duden¹ službu veznika u pogodbenim rečenicama u suvremenom njemačkom jeziku vrše veznici *wenn, falls, sofern i wofern*. Wolf-dietrich Hartung² ubraja u pogodbene veznike i *insofern*, dok je veznik *wofern* po njegovu mišljenju već zastario i sve više izvan upotrebe. U spomenutoj gramatici stoji također da skupove *im Fall(e), daß; unter der Voraussetzung (Bedingung), daß; vorausgesetzt, daß; gesetzt den Fall, daß* ne smijemo tretirati kao veznike, već kao imenicu s atributnom rečenicom (*im Falle, daß... = in welchem Falle*) ili kao particip sa subjektnom rečenicom (*vorausgesetzt, daß = es sei vorausgesetzt, daß...).* Pogodbene rečenice mogu stajati i bez veznika, ali u tom slučaju započinju finitnim oblikom predikata.